

JÓKAI MÓRRÓL MÁSKÉPPEN

Fried Istvánnal Tóbiás Krisztián beszélget

Jó estét kívánok mindenkinek. Köszöntöm Fried Istvánt. Ma délelőtt azon gondolkodtam, hogy hogyan tudnám egy rövid mondatban összefoglalni, amit tudok Fried Istvánról, és nekem az jutott eszembe, hogy talán egyike azoknak a keveseknek, akiről hihető, hogy elolvasta a Jókai összeset. És most kérem, hogy cáfoljon meg.

Nem, hát első menetben végigolvastam 110 kötetet, aztán amikor az Országos Széchényi Könyvtárban dolgoztam, akkor módom volt, hogy az *Üstököst* az elejétől, nem a végéig, mert egy idő után már nem ő írta az *Üstököst*; Tallérossy Zebulont sem ő írta, hanem Szabó Endre írta meg mások írták, de jó darabig elolvastam, még a verseit is elolvastam – azok között több a felejthető, mint a nem felejthető, de mindegyik érdekes. És azonkívül a Jókai-szakirodalomból azt hiszem, elég sokat elolvastam.

Mekkora a Jókai-életmű? Csak hogy el tudjuk képzelni, mert ugye van az az anekdota, hogy a fiatal pályatársaknak mindig megmutatta a kis könyvesszekrényét, hogy ezt csináljátok utánam, de mégis hogy képzeljük el, hogy mennyiről van szó?

Az a töredéke. Az a töredéke, ami a szekrényében volt; nem tudjuk pontosan, hogy mennyi újságcikket írt, névtelenül is jelentek meg cikkei, mert a kritikai kiadásnak a zseniális szerkesztői úgy gondolták, hogy válogatva adják ki. Hogy ennek a válogatásnak mik a szempontjai, azt én nem tudom, valószínűleg ők sem tudták, de nagyon lényeges művek, olyanok is, amelyek sérthetik a szomszéd népek érzékenységét, azok kimaradtak, továbbá van két kötetnyi politikai beszéde, amit a Parlamentben mondott, és megszámlálhatatlan azoknak a köszöntőknek meg tósztoknak meg az ünnepi beszédekre adott válaszoknak a száma, amelyek a különböző vidéki folyóiratokban, napilapokban jelentek meg. Tehát valójában nem tudjuk, hogy mennyit írt Jókai, sokkal többet, mint ami látszik belőle; az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában és másutt jó néhány Jókai-mű van, ami soha nem jelent meg, ezek között vannak olyan versek, amiket a második feleségéhez írt, aztán fölfedeztek egy hosszú, önéletrajzi verset, amelynek a változata a *Vasárnapi Újság*-ban jelent meg. A Hátrahagyott Művek tíz kötetéhez még nyugodtan kb. húsz kötetet hozzá lehetett volna tenni, és akkor többé-kevésbé – a névtelenül közzétett újságcikkeket leszámítva –, többé-kevésbé látjuk, hogy Jókai mennyit írt.

Jókai helyét a magyar irodalomban tudjuk, sőt időről időre újraértelmezik és átértelmezik, viszont Jókainak hol a helye a világirodalomban?

A legnagyobbak között. Ezt nagyon nehéz így bizonyítani, tudniillik egyszer már volt a legnagyobbak között, olyan írókkal levelezett, mint például Émile Zola, vagy olyan konferenciákon vett részt, ahol a közélet jelesei vettek részt, például az Interparlamentáris Unió ülésén. Ilyen előfordult esetleg mással is, de hát ilyeneket tudok mondani, hogy nem tudjuk pontosan, hogy hány Jókai-kötet jelent meg idegen nyelven; van egy lista, a Demeter-féle, *Magyar szépirodalom idegen nyelven*, amely főleg a Széchényi Könyvtár anyagából merített, amelynek erősen hiányos az anyaga, ami Jókai külföldi fordításköteteit illeti. Na most a XIX. században nem volt olyan európai nyelv, amire Jókait ne fordították volna le. Ez a fordítási hullám körülbelül az 1910-es évekig tartott, pontosabban a cseheknél még az 1920-as években is tömegével jelentek meg Jókai-művek. Én egyszer laktam egy cseh barátomnál, aki éppen katona volt, egy mérnök nyitotta ki a lakás ajtaját, és akkor a mérnök meghívott egyszer vacsorázni magukhoz, és akkor a magyar vendégnek mutatta a könyvespolcát, ott körülbelül olyan 25 Jókai-kötet volt csehül, amit az apja vett. Gondolom, azért vette, hogy elolvassa. Azt se tudjuk egész pontosan, hogy Jókairól, mármint a lefordított kötetekről milyen ismertetések jelentek meg a világ legkülönbözőbb lapjaiban. Van, amit tudunk, van, amit nem. Az angolt, azt részben tudjuk, a franciát, azt részlegesen tudjuk, a németet nem lehet belátni, mert az olyan mennyiség; szlovákot, szerbet, román, azt többé-kevésbé tudjuk, többé-kevésbé, de nagy meglepetések érhetnek minket. Egyrészt Jókai óriási siker volt. De ez lehet, hogy azért volt siker, mert kalandregényként olvasták, vagy szórakoztató regényként olvasták, úgy, ahogy Magyarországon is a XIX. században, sőt a XX. század jó részében is. Másrészt igen kiváló külföldi szerzők nyilatkoztak úgy, hogy Jókai nagyon jó író; nemrégiben Imre László, debreceni professzor egy tanulmányában kimutatta, hogy a fiatal Csehov egy Jókai-paródiát írt, ami azt jelenti, hogy elolvasott legalább egy Jókai-művet. Azt sejteni lehet, hogy Gorkij többet olvasott el – oroszul. Nem az orosz tárgyúakat, akkor lehet, hogy nem szerette volna Jókait, de többet elolvasott. Föl kéne mérni valójában, ha volna erre kapacitás, azokat az ismertetések, amelyekből kiderülne, hogy a kritikusok hogyan szemlélték Jókait. Hogy óriási üzleti siker volt – nem Jókainak, hanem a kiadóknak meg a fordítóknak –, azt tudjuk. De hogy mennyire gondolták őt komoly írónak, azt nem tudjuk. Egyelőre annyit tudunk, hogy az idegen nyelven megjelent magyar irodalomtörténetekben Jókainak előkelő hely jut. Én a világ egyik legnagyobb írójának tartom Jókait, ez lehet, hogy az én magánbetegségem.

Ha már a korabeli kritikánál tartunk, azért a magyar kritika se bánt vele épp kesztyűs kézzel a maga korában.

A magyar kritika többnyire botfűlű volt. Tudniillik Jókaitól szinte megkövetelték azt, hogy Kemény Zsigmond-regényt írjon. Sajnos Jókai Jókai-regényt írt. Kemény Zsigmond meg Kemény Zsigmond-regényt írt, és – hogy is mondjam – Gyulai Pál és a nyomában Péterfy Jenő olyanokat kért számon Jókaitól – meglehetősen felületes olvasás alapján –, amelyeket Jókai nem tudott meg nem is akart megvalósítani. Viszont Kemény Zsigmond például olyan író, aki nagyon jó író, csak éppen az égvilágon semmi humora nincs; kevés magyar író van, akinek nincs humora, Kemény Zsigmond azok közé tartozik. Most Kemény Zsigmondot azért ne marasztaljuk el, mert nincs humora, attól ő még

nagyon jó író. Jókait pedig nem kell elmarasztalni, hogy nem a Kemény Zsigmond-féle pszichológiai realizmussal – ha van ilyen kategória – dolgozik, hanem valami egészen más pszichológiával. Az újabb Jókai-kutatás, egy debreceni fiatal Jókai-kutató elkezdte nézegetni azt, hogy – amit én felróttam a magyar kritikának, hogy többen azt mondták, Jókai nem ért az emberi lélekhez, és a lélekrajzai felületeseek. Egyszerűen ez nem igaz. Ez nem igaz. De ezt be kéne bizonyítani. Szövegelemzéssel, regénnyel, szorosán kell olvasni és be kell bizonyítani. Erre viszonylag kevés kísérlet történt, én megpróbáltam valamit a *Fekete gyémántok*ban. Tudniillik Berend Iván állandóan azzal küszködik, hogy majd' megőrül Evelinért. De hát Evilának vőlegénye van! A regényben azért elég egyértelműen van megírva, hogy mi baja van Berend Ivánnak önmagával, erre azt mondja, hogy ő parancsol a szívnek. Ez allegorikus szólás. Ő nem a szívre gondol ilyenkor, hanem valami egész másra, és ez benne van a regényben. És ez a fajta belső vívódás, hogy ő tudja azt, hogy mint gyártulajdonos, nem léphet föl erőszakkal, mert Szaffrán Peti kiszámíthatatlan, mint ahogy később bosszúból fölgyújtja a bányát. Berend Iván önmaga ellen semmit nem tehet. Peti bolond. Valaha embert evett. Aztán ahogy Atáliát megírja, az valami egészen fantasztikus. Mert mi történik *Az arany ember*ben? Az első részben Tímea varrja Atália ruháját és véletlenül megszúrja Atáliát, amikor próbálnak. És akkor Atália mond valamit a vőlegény előtt. Ugyanez megfordítva megtörténik a regény második felében ugyanazokkal a szereplőkkel. Jókai fantasztikusan szerkesztett. Ugyanez a jelenet megtörténik, csak éppen fordítva. És akkor következik Atália reakciója. A gyilkossági kísérlet. Jókai tudta a lélektant, csak másképp tudta. Kőcserepyné megőrülésének rajzára gondoljunk.

Lassan át is evezünk magára a könyvre, amit most bemutatnánk, a Jókai Mórról másképpen című tanulmánykötetet. Ebben az egyik tanulmány a Fekete gyémántok félreértéseiről szól. Szeretné még folytatni a Fekete gyémántok félreértéseit? Merthogy tele van.

Hogy mondjam, én nem úgy gondolom, hogy félreértették vagy hogy rosszul olvasták, hanem én olvastam másképpen. Nyilván azért olvastam másképpen, mert más elméleti, történeti olvasmányaim voltak. Az előbb a kedves televíziós úr engem Verne Gyuláról kérdezett olyan nagyon félénken, nagyon sértő-e Jókaira nézve, hogy Verne Gyulával párhuzamba vonják. Mondom, dehogyan sértő. A legnagyobb dicséret. Tudniillik a modern francia kutatás Verne Gyulában nem azt a gyerekregényt írót, azt a kalandregényt írót látja, aki a mi gyerekkorunkban olyan népszerű volt, és nem is csupán a science fictiont, hanem ami mögötte van. És mögötte egy nagyon mély, majdnem prefreudiánus pszichológiai tudás van. Ott nemcsak a föld mélyére, nem elsősorban a föld mélyére, hanem a tudat mélyére utaznak. Ezt megcsinálja Jókai is a *Fekete gyémántok*ban. Ott nagyon sok olyan utalás található, amely a legfigyelmesebb olvasással tetszik ki. Egyébként Jókai ült már autóban, Nizzában, sőt moziban is volt Nizzában. Úgyhogy nem volt olyan maradi öregúr. Igaz, hogy ezt a család erőszakolta ki, mármint a második feleség. Ők akartak moziba menni. Jókai otthon akart ülni regényt írni. De aztán elment a moziba. Bizonyos, hogy nem tanulmányozta ő a lélektani elméleti irodalmat. Nem volt olyan elméleti képzettsége, mint akár Kemény Zsigmondnak, akár Péterfy Jenőnek, akár a századvégi novellistáknak. De egy írónak nem kell feltétlenül tudni az elméletet. Én azt hiszem, hogy most valami szörnyűt fogok mondani, Vörösmarty nem volt művelt ember.

Ady Endre nem volt művelt ember. Csak éppen tudta, hogy mi van a világon. Valami olyan zsenialitás volt bennük, hogy Ady bement Párizsban egy kiállításra, nem tanult soha képzőművészetet, legfeljebb gimnáziumban rajzot, rámutatott: ez a legnagyobb festő; az volt Cézanne. Szóval itt van a zseni. Jókainál is itt van a zseni. Hogy Jókainak nem volt olyan iskolás műveltsége, de a mitológiát meg a Bibliát fantasztikusan tudta. Nem volt olyan műveltsége, mint mondjuk Arany Jánosnak vagy Kosztolányi Dezsőnek vagy Babits Mihálynak. Hanem más volt meg; volt egy olyan világérzékelése, ami lehet, hogy elsősorban neki volt meg és még valakinek a magyar irodalomban, aki mindent tudott, az Krúdy Gyula. Krúdy talán azért szerette úgy Jókait.

Nem olyan rég egy irodalomtörténész azt mondta egyszer egy előadásán, hogy Jókainak nem volt fantáziája, csak kitűnő forrásai.

Ez valószínűleg igaz, hogy Jókainak nem volt fantáziája.

Ezt Ön mondta.

Ja ezt én mondtam? Igen, ezzel egyetértek. Tudniillik, hogy mondjam, Jókai rengeteget olvasott, csak nem azt, amit mondjuk egy Babits Mihály, aki latin-görög szakos tanár volt. Nem úgy olvasott. Hanem leírja az egyik önéletrajzában, hogy egy csodálatos könyvtára van, ennek egy része megvan a Petőfi Irodalmi Múzeumban, amiben útleírások vannak, diplomaták emlékezései vannak, egy többkötetes történeti anekdota-gyűjtemény; láb-jegyzetben mondom, hogy az összes orosz tárgyú művét, úgy írta, hogy egyetlen szláv szót nem képes hibátlanul leírni, de még véletlenül se. Nemcsak orosz szót, hanem szlovákokat vagy szerbet is képtelen volt. Olyanokat ír szerb szó címen, hogy az ember a hasát fogja röhögtében, mert egyszerűen ilyen nincs. Ugyanakkor olyan fantasztikus könyvtára volt, olyan kuriozítás gyűjteménye volt, amiben minden benne volt, ami érdekelte. Ő onnan vette tudását. Általában el lehet mondani, hogy a legnagyobb zsenik nem rendelkeznek nagy fantáziával, Rimbaud-nak *A részeg hajó* című verse ugye óriási nagy fantázia? Dehogy! Kortárs útleírás alapján írta meg, de hogy írta meg? Az a kérdés. Nem az a kérdés, hogy neki ki kellett-e találni. A téli Balatont ő sose látta, amíg meg nem írta. De olvasott róla, hogy milyen a rianás. Huray doktor is mesélhetett. Aztán hozzáadta, összekombinálta az anyagot. Ez volt az ő erőssége, hogy elszórt adatokból csinált egy rendszert.

Ez a tanulmánykötet valójában – én úgy vettem észre, hogy – inkább Jókai kísérleteiről szól. Tehát valahogy kerüli a nagy, történelmi regényeket, azokat a Jókai-műveket, amelyeket úgy-mond mindannyian ismerünk és mindenki olvasott, és inkább Jókai kísérleteiről szól. Ezek mennyire saját kísérletek és mennyire volt inkább az, hogy a nyugati mintákat próbálta volna behozni a magyar irodalomba?

Az egész ötlet nem tőlem származik, mert Jókainak óriási fantáziája volt az én fantáziámhoz képest, mert nekem aztán végképp semmi fantáziám nincs. Ellenben az Újvidéki egyetemen tanított Bori Imre professzor, akinek az érdeme az, hogy fölfedezte a kései

Jókait. Mert az volt az alaptétel, hogy lényegében *A kőszívű ember fiai*, *Fekete gyémántok*, *Az arany ember* után Jókai elkezd hanyatlani. Hát Jókainak esze ágában sem volt hanyatlani. Sok minden eszébe jutott, de az, hogy ő most hanyatlani kezdjen, ez nem jutott eszébe. Hanem elkezdett másképpen írni. Nem azért, mert bölcsőbb lett a korban, mert nem biztos, hogy az öregség – ezt én magamon tudom – bölcsesség, az olykor szenilitás. Van egy latin közmondás, hogy *senilitas delectat*, és a sok minden megélt Jókai bámulatosan friss maradt élete utolsó pillanatáig; az egyik remekműve, az *Ahol a pénz nem isten*, és az 1904-ben, a halála évében jelent meg. Ott kezdem el, hogy nagyon fölbosszantotta Jókait Gyulai kritikája. Nem azért bosszantotta föl, mert azt írta, hogy felületes meg léha, meg keresi a közönség kegyeit; nem tudom egyébként, miért baj, ha egy író arra törekszik, hogy a könyveit megvegyék. Hogy miért baj az, hogyha valaki népszerű, de ez általában ma is baj. No, elhatározta, hogy olyat ír, hogy valóban, hogy együtt haladjon a korrallal. *A tengerszemű hölgyben*, amely egy komáromi regény kicsit erről van szó, és ez nagyon, nagyon érdekes komáromi regény, rendkívül erotikus, a kései Jókai-művek mind rendkívül erotikusak. A mai erotikus regények olykor elbújhatnak mellettük. Csak Jókai nem nevezi néven, hanem szépen körbeírja, poétizálja ezt. Elmondja, hogy lett volna egy nagy lehetősége. Elkezd a képzeletével játszani, itt képzelődik, hogy mi lett volna, ha ő mondjuk disszidál és francia író lesz. Akkor ő lett volna Zola, írja – ezt én magam elé képzeltem, azért az nagyon mulatságos lett volna –, tehát ez azt jelenti, hogy megtanulta volna azt, hogy egy kortárs francia író hogy ír. De esze ágába se jutott kivándorolni, hanem meg akarta mutatni azt, hogy másképpen hogyan lehet korszerűnek lenni úgy, hogy közben az ember népszerű maradjon. És elkezdett kísérletezni az elbeszélsmódokkal. Mi történik akkor, hogyha egy regénynek kétféle befejezése van. Ami egymással teljesen ellentétes. Az egyik Japánban ér véget, a másik pedig valahol a Mont Blanc csúcsán, jégbe fagyva a szerelmespár. Mi történik akkor, hogy egy regényt a közepén kezdjük el? Hát ezt már Vergilius mester is kitalálta, ezt úgy mondják, hogy *in medias res*, ugye a dolgok közepében való elkezdés, tehát elkezdem, és akkor utána visszagondolok. Mi történik akkor, hogyha az elbeszélő mond valamit, azt a szereplő megcáfolja, az elbeszélő zárójelben odatesz két szót, folytatja a szereplő; meg mi történik akkor, ha nem lehet tudni, hogy ki beszél? Ezeket mind a posztmodernnek javára szokták írni, de ezt már Jókai mind tudta, mind kikísérletezte. Ezek rendkívül izgalmasak, és éppen azért, mert nem feleltek meg, mondjuk, *A kőszívű ember fiai* olvasóinak. E regényről most írom a tanulmányomat, egész más lesz, mint amit maguk gondolnak; és kiderül az, hogy ha az ember szorosán olvassa, figyelembe veszi, hogy Jókai nemcsak mit írt, hanem hogyan írta meg, és ez a lényeges, hogy hogyan írta meg az olykor valóban közhelyszerű történetet, akkor kiderül, hogy rendkívül korszerű. Egyik kedves kolléganőnk, aki most már a második vagy harmadik Jókai-konferenciát szervezte, Hansági Ágnes például egy kevésbé ismert Jókai-kisregény, az *Egy ember, aki mindent tud* és Flaubert-nak a *Bouvard és Pécuchet* között vont nagyon elhíhetőt, dokumentummal alátámasztott párhuzamot. Én mondtam neki, hogy én másképp olvasom, lehet, hogy meg fogom írni, hogy az *Egy ember, aki mindent tud* főszereplője egy Berend Iván-paródia. Tudniillik Berend Iván az, aki mindent tud. Még operaénekes is Berend Iván. Nemcsak párbajhős, hanem még operaénekes is. Kártyában mindenkit elver. Tehát amit el lehet képzelni, mindent tud. Tessék megnézni az *Egy ember, aki mindent tud* c. regényt, hogy akkor hogy fordul ez vissza önmaga ellen. Az a mindentudás.

És ez talán Jókai mindentudása – parodisztikusan. Tehát engem ez érdekel. Erre mondták azt, hogy hanyatlik. Hogy excentrikus. Hogy közönségre, népszerűsége törekszik. Hogy hatásvadász és így tovább, és akkor ha megnézzük nyelvileg, kicsit szorosan olvassuk, elolvassuk, hogy mit ír, akkor kiderül, hogy nagyon jól megtervezett, nagyon tudatos regényíró, aki időnként ráhagyatkozik a nyelvre, mert tessék megjegyezni, hogy a nyelv sokkal többet tud, mint mi. Mi nagyon keveset tudunk. A nyelv tud mindent.

Csak egy kis közbevetés, hogy Bori Imre épp itt Balatonfüreden vívott vérré menő irodalomtörténész harcot Jókaiival kapcsolatban még valamikor '82-ben; de visszatérve az itt olvasható tanulmányokra: Jókai kísérletei. Ugye kezdetben a kicsit népies vonatkozású elbeszélésektől ő eljut egészen A jövő század regényéig, tehát ami már szinte Verne. Vagy a magyar Verne. Mennyire homogén mégis Jókai életműve?

Hát homogén az az író, akinek egy műve van. Mondjuk Katona József homogén, mert van a *Bánk bán*, a többi felejthető. Madách Imre homogén, mert van *Az ember tragédiája*, a többi felejthető. Nem azt mondom, hogy rossz, csak *Az ember tragédiájához* képest azért nem olyan nagyon jó. Akinek kilencéves korában jelenik meg az első versikéje és hetvenkilenc éves koráig ír, az nem homogén. De még ugyanabban a korban sem homogén, mert legalább kétféle Jókai működött, az egyik, 1867 után ott ült a Parlamentben, hol bóbiskolt, hol figyelt, ha felszólt, akkor mindenki betódult, odafigyelt, mert derűtség – taps, derűtség – taps, iszonyatos hülyeségeket mondott néha, de azt olyan szellemesen mondta. Jókainak köszönhetjük azt, hogy van zeneakadémia, mert

vitatták, hát minek a magyarnak zeneakadémia. És erre Jókai azt mondta, legyen egy ház, egyetlen ház Magyarországon, ahol harmónia uralkodik. Erre megszavazták. Erre nem lehetett mit mondani. Na most Jókai a Parlamentben a Tisza Kálmán-féle képviselő, ő nagyon tisztelte Tisza Kálmánt, akinek voltak érdemei meg voltak nem érdemei; és lényegében azt a politikát szolgálta Jókai. Ezzel időnként szöges ellentétben vannak a regényei, melyekben valami egész mást csinál. Egyáltalában nem tiltakozott a Tisza Kálmán kormányának bűnös, Trianonhoz vezető nemzetiségpolitikája ellen. Nem tiltakozott. De ha megnézzük a regényeit, akkor kitetszhet, sokkal erélyesebben tiltakozott. Ha megnézzük a *Nincsen ördög* című regény első részét, hát az egyetlen nagy cáfolata a magyar nemzetiségi politikának. A képviselőházban hallgatott – mondják, nem nagyon törődött vele, ez inkább anekdota, mint igaz, hogy megkérdezte, hogy „Mondd, kérlek, miről is szavaztunk?”, vagy igaz vagy nem. De nem nagyon érdekelte. De amikor regényt írt, akkor nagyon érdekelte. És ha megnézzük a regényeinek a politikai irányzatait, azok az ellentétei Tisza Kálmán kormánya elgondolásainak. Még az a szerencse, hogy Tisza Kálmán tarokkozni szeretett és nem olvasni. Mert biztos megharagudott volna. Ha Tisza Kálmán Jókait és Mikszáthot olvasta volna, nem tudom, hogy szerette volna-e őket, hogy leült-e volna velük, hogy hagyta volna-e Mikszáth Kálmánt kibicelni. Mikszáth csak kibicelhetett. Jókai tarokkozott.

Épp most, ezt a könyvet olvasva akadtam rá egy tanulmányra, méghozzá Az élet komédiásai című regényről. Ez nekem meglepő volt, nem is tudtam róla, hogy létezik, viszont ebben a regényben teljesen kifordítja azt, amit előtte nagyon komolyan megírt, tehát egy groteszk hazafiasságot mutat be.

Igen, hát Jókai itt is, ha nem is kétlelkű, de legalábbis kétfelé nézett. Mert ahogy mondják, hogy egyrészt megalapozója volt annak a millenniumi, optimista történelemszemléletnek, hogy „Ha a Föld Isten kalapja, Hazánk a bokréta rajta!”, ez ugye Petőfitől származik, tehát ennek a jegyében. Már *A kőszívű ember fiaiban* is felvetődnek problémák. Majd én megírom, milyen problémák vannak. De utána rádöbben arra, hogy ezek a '48–49-es hősök ezek belemerevednek a saját hazafiasságukba, álhazafiasságukba, jön egy új korszak, tetszik, nem tetszik, ez az ipari korszak, ez a Berend Ivánok korszaka, amikor a '48–49-es hősökből az tud helytállni, aki mérnök lesz, aki hasznosan tevékenykedik. Jókainál rengeteg rokonszenves mérnök van. Mondjuk, van rokonszenves bankárja, de az osztrák. A jelenlegi bankárokról nem tudom, mi lenne a véleménye. Vagy lehet, hogy tudom, csak nem merem elmondani, mert hát én nagyon gyáva vagyok. Nem nagyon, de... Tehát jön egy teljesen más korszak. Ez nem a hősi korszak. Ez az ipari korszak. Ez a kereskedelmi korszak. Itt most dolgozni kell, most nem mulatni kell, most nem kártyázni kell, most nem a birtokot kell elvesztegetni, most nem politizálni kell, most dolgozni kell. Aki dolgozik, az számára rokonszenves. Aki nem dolgozik, hanem él a régi dicsőségből, az előbb-utóbb valóban – hogy mondjam – torzkép lesz. A '48–49-es hősökből, például az egyikből egy cirkuszi lovas lesz. Mert belebolondul egy hölgybe, és hát mindenféle kalandok érik. Az egyik utolsó regényében, az *A mi lengyelünkben*, egy keveset emlegetett, nagyon megrendítő regényben, ott a '48–49-es egy utolsó gazember, szélhámos, akinek még a kérdései sem igazak. Valami történik ezekkel, és nem Jókai

volt az egyetlen, aki megírta. Gyulai Pálnak is van egy kisregénye, *Egy régi udvarház utolsó gazdája*, kitűnő. És ott leírja, hogy a '48–49-es otthon marad, nem tudja, mi történik a világban, és egy ilyen Don Quijote-szerű figura lesz. Jókai nála sokkal súlyosabb vádakat emel ez ellen a magatartás ellen, és pontosan látja azt, hogy ezzel az úri göggel sehova nem érünk el. Urizálnak, nem dolgoznak, a XVIII. századi kérdést teszik fel újra, hogy „Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés?”. Hát mi más illene? Az egész világ kereskedik. Ma is kereskedik az egész világ. Abból élünk. Exportálunk – importálunk. Tímár Mihálynak nem az a bűne, hogy kereskedik. Egész más a bűne. Hogy ellopta Tímea vagyonát. Az a bűne. Aztán később visszaadja, főleg akkor, amikor talált egy másik nőt. Akkor visszaadja.

És úgy veszem észre, hogy Jókai, ahogy magával a regényszerkezettel, tehát a prózaszerkezettel kísérletezik, ugyanúgy vizsgálja a helyzeteket is. Tehát a társadalmi helyzeteket is az írásaiban, több oldalról. Több oldalról, és akkor így valahogy ezek összekapcsolódnak. Mennyi áthallás van a Jókai-regényekben?

Mivel? A kortársakkal?

Nem, hanem a regényei között.

Bizonyos értelemben kapcsolódnak egymáshoz, még akkor is, hogyha Jókai írásai valóban az egész Földterületet lefedik. Én nem tudom, hogy van-e a Földnek olyan zuga, amelyet nem írt meg. Van olyan regénye, ami Japánban végződik, van, amelyik Dél-Amerikában, megírja Simón Bolívert is. Jókai fölfedezi azt, hogy tetováltatják magukat az emberek, és ezt nem rosszállólag fedezi fel, hanem a cirkuszművészetnek egyik jelenségeként. Erről írtam, nagyon mulatságos: a hölgy minden testrészét, ami van, azt mind tetováltatja, és akkor az elbeszélő mondja, hogy ez egy kitűnő divat, ezt soha nem kell változtatni. És akkor mutatják a cirkuszban. Bizonyos értelemben el lehet mondani, hogy aki hetven évig ír, az időnként ismételte önmagát. Ez igaz. Az igaz, hogy vannak Jókainak kevésbé sikerült művei, nem olvastam végig a százhusz kötet vastag Goethét, de úgy hatvanat végigolvastam belőle, különböző részletekben, Goethének is vannak kevésbé sikerült művei, Danténak nincsenek, de hát ő nem írt annyit. Tehát minden íróknak vannak kevésbé sikerült művei, ahol valószínűleg pénzkereseti célból használja a régi patronokat. Például az a műve, amikor összeomlik, Laborfalvi Róza halálakor, és a lányával tesznek egy olaszországi utat. Igen ám, de közben neki kéne írni egy vidám regényt, a *Lenci frátert*. Hát az úgy rossz, ahogy van. Az útleírás nagyon jó, ez az *Utazás egy sírdomb körül*, abban nagyon érdekes dolgok vannak, de ez a vígregény ez nagyon rossz. Meg hát vannak gyengébbek. Mostanában a Jókai-novellákat is nézegettem, hát ott a *Dekameronban*, az ugye három kötet, szerkezetileg semmi köze nincs Boccaccióhoz, csak éppen száz novella, ez a kiadónak volt valószínűleg az ötlete. 10–15 van, ami csúc, és a többi is Jókai írta. Mindegyikben van egy ötlet. Például van egy novellája, hogy a férj hazamegy és azt látja, hogy a feleség ott áll valami szekrény előtt vagy mellett, és a szekrény alól kilátszik egy pár csizma. A férj mindenféleképpen gondol, amire ilyenkor gondolni lehet, és aztán kiderül, hogy az asztalosmunkát ő rendelte meg, csak ő nem volt otthon, a felesége fogadta az asztalost, hogy azt a szekrényt valahogy rendbe hozza. És azzal végződik, az egész két

és fél oldal, hogy a felesége azt mondja neki, hogy „Otelló!” És akkor ő azt hallja, hogy „Ó te ló!” Hát ez egy nagyon kedves anekdota, de nem túl igényes. Ilyeneket is írt, hiszen mint szerkesztő – a *Vasárnapi Újságot* vagy az *Üstököst*, később *A Hont* – neki ki kellett tölteni, tele kellett írnia. Tehát nem úgy volt, mint ma, hogy van egy – nem a Tempevölgy, egy másik – folyóirat, hogy vannak mondjuk tízen, hogy prózarovat, ilyen rovat, olyan rovat, amolyan rovat; volt Jókai és Pákh Albert, Pákh Albert beteg volt, feküdt az ágyban, Jókai vitte a kéziratot neki javítani; hát az 1850-es években Jókai teleírta. Tehát nagyon mulatságos meg jó olvasmány, ugye ott van, hogy apját elütötte a hajókötel, anyja korán meghalt, ez ott van, ez az egyik karácsonyi története. Nagyon mulatságos, egyébként, szörnyű dolog. Minden karácsonykor írt egy történetet. Köztük van nagyon jó, a *Melyiket a kilenc közül*, az nagyon szép, meg van más is, és nem olyan szép, néha van, ami rossz is. Néha a nagy Homérosz is alszik. Tehát van, amikor muszáj volt pénzért írni. Meg kellett tölteni a lapokat.

És Jókai ugye egyike azoknak, aki meg is tudott élni, sőt még házat is tudott vásárolni mint író.

Igen, hát Jókai – hogy mondjam – sok mindent tudott, de a pénzről mindent tudott. Nekem van egy internetes folyóiratban, az utódomnak, szegedi utódomnak, tanítványomnak az internetes folyóiratában jelent meg *Jókai és a pénz* címmel tanulmányom, ahol leírom, hogy fantasztikus megállapításai vannak, csak Balzac és Dickens tudott annyit a XIX. században a pénzről. De banni nem tudott vele. Jókai állandóan el volt adósodva, részben azért, mert boldog-boldogtalannak váltókat írt alá. Tessék megnézni a levelezést, állandóan könyörög, hogy most ezt a váltót, azt a váltót hosszabbítsák meg. Azonkívül volt egy drága felesége, aki nem csak féltékeny volt rá – többnyire ok nélkül; egyszer volt egy Otília, nem tudom, meddig jutottak el, az se sikerült Jókainak –, aki elment vásárolni, az egy tragédia, mert egy regény honoráriumát el tudta költeni. Ugyanakkor valóban volt a Baross utcai ház, aztán volt a svábhegyi ház kerttel, akkor volt itt Füreden a ház, tehát mégis befektette, de az 1880-as évekre oda jutott Jókai, hogy el fogják mindenét árverezni. Ja, igen. Jókai olyan zseniális üzleteket kötött, hogy amikor *A cigánybárónak* eladta a librettóját, akkor azon mindenki keresett, azóta is, csak Jókai nem. Valami fillérékért adta el örökáron. Hát megáll az ész, hogy *A cigánybáróval* rosszul járt. Honorárium szempontjából. Annyira el volt adósodva Jókai, hogy Ferenc József a magánpénztárából kellett, hogy kisegítse. Igen, volt a Bajza utcai ház aztán. Tudjuk, akkor a fiatalokkal eléggé nyílt társadalmi életet éltek, Ferenc József a magánpénztárából mentette ki Jókait a teljes csődtől.

Most egy kicsit átkanyarodva már a mai világba, főleg a kései Jókaiival foglalkoznak az utóbbi időben. Tehát ugye egy kicsit bulvár téma: Jókai és az erotika. A maga korában is ő azért egy sokkal fölvilágosultabb és szabadabb szellemű ember volt, mint maga a környezete is; viszont mennyire jellemző Jókai irodalmára, kései irodalmára maga az erotika?

Hát most nekem valami freudista elméletbe kellene bonyolódnom, részben a vágykivetülés, az elfojtás, az elfojtás miatti szorongás meg ilyenekről kellene beszélnem, nagyon tudományosan, valószínűleg én sem érteném, de azért elmondanám. Nem arról van szó.

Jókainak már fiatal íróként is – hogy mondjam – voltak erotikus gondolatai. Ezek nem Laborfalvi Rózára irányultak, mert oda kellett szexuális fantázia, Laborfalvi Rózához. Akkor már. Hanem tessék az *Erdély aranykorára* gondolni, ott az *Erdély aranykorában* ugye Bánffi Dénes, aki történelmi figura, és valóban elcsattan az a bizonyos csók a Beldinével, azt Cserei Mihály írta, nem Jókai találta ki ezeket; ennek a Bánffi Dénesnek vannak ilyen kiszállásai a *Csetátye Drakulujba*, az ördögi hegyi kertjébe, ahol egy odaliszk él egy párduccal, az egyik szoba a párducé, a másik az odaliszké, és Bánffi Dénes meglátogatja. Részletes leírás nincs arról, hogy miért látogatja meg, hát azt a tisztelt közönség képzelje el, én már az én koromban már nem tudom elképzelni; de mindenesetre ahogy leírja Azraelét, az teljesen világos, hogy ő itt kicsit megmozgatja azt a bizonyos szexuális fantáziát. Tehát már fiatal korában. Azonkívül vannak ilyen sejtetett dolgai neki, amikor nem lehet tudni, hogy mi történt. A *Dilógiában* van Szentirmay Rudolfnak és Fanninak, Kárpáthyénak egy jelenete, amelyben Szentirmay Rudolf meggyőződik, hogy ez a Fanni nem olyan, mint a nővérei meg a mamája, akiknek a foglalkozása viszonylag, hogy mondjam, könnyen leírható, hanem ez egy nagyon tisztességes hölgy. És akkor utána csönd van erről, és amikor Fanni meghal, akkor Szentirmay odamegy a sírkőhöz, megcsókolja és elkezd sírni. És utána Kárpáthy Zoltán valamiért – ez el is hangzik *Kárpáthy Zoltánban* – nagyon hasonlít Szentirmayra. Ennek van Jókai szerint tudományos magyarázata, erről írok, az idioszinkráziáról, hogy tudniillik amikor egy nő állapotos, mondjuk, sokáig nézi Napóleont, akkor egy olyan fiút fog megszülni, aki hasonlítani fog Napoleonra. Ez egy korabeli tézis volt, tehát elképzelhető, hogy Jókai olvasott valami ilyesmit, és *A Magláy családban* ezt nagyon ironikusan kezeli. A *Kárpáthy Zoltánban* nagyon súlyos következménye lesz, mert ennek a következménye az, hogy párban meghal Szentirmay Rudolf, és Wesselényi Miklós annak a bérgyilkosnak úgy levágja a karját. Na most hogy mennyire volt vagy nem volt fantáziája Jókainak: volt egy újságíró, Wesselényi Miklós, aki nem az árvízi hajósnak, neki nem volt és nem lehetett gyereke bizonyos okok miatt, hanem a testvérének a leszármazottja, Wesselényi Miklós újságíró. És valamiért szóba került ez, „és akkor mutatja nekem: »Itt van ez a gyűrű, ez a családi gyűrű, nézd ezt a horpadást! Az annak a bérgyilkosnak, a Spadasszinnek a vágása.«”. Tehát meg lehet találni a referenciákat. Visszatérve, Bori Imre fedezte fel, hogy az öreg Jókainál fölerősödik a szexualitás. Ennek van életrajzi bizonyítéka is, mert egy csomó erotikus könyvet, Zichy Mihály rajzait hozatta meg, Párizsból is rendelt a család legnagyobb réműletére; tessék elképzelni, hogy a lánya, illetve a fogadott lánya, és mikit lát ott. És mondja Jókai, hogy „én nem olyan vagyok, mint amilyennek ti ismertek engem”. Kb. ezt mondta. És például a szintén keveset emlegetett regényében, a *Rákóczi fiában*, hát ott aztán minden van, amit el lehet képzelni. És más Jókai-regényben, tessék belegondolni, mennyi bacchanália, mennyi orgia fordul elő. Ez lényegében végig hat a Jókai-művön, csak mi szemérmes olvasók vagyunk, és behunyjuk ilyenkor a szemünket, vagy nem veszünk róla tudomást. A XX. századi magyar kritika Ady elleni egyik vádja az volt, hogy erkölcstelen.

Még egy utolsó kérdésem lenne. Az elmúlt hetekben, ahogy beszélgettünk, többször is szóba került a modoros Jókai; tehát a modoros Jókainak a helyzete mi most a mai olvasóközönség szemében és az oktatásban?

A modorosság nehéz kérdés, mert a legnagyobb szerzők modorosak. Füst Milán egy modoros zseni. Ady Endre egy modoros zseni. Senki úgy soha nem beszélt, ahogy egy Ady-novellában vagy egy Ady-újságcikkben beszélnek. Újságcikkben! Természetesen, akinek van egy nagyon markáns elképzelése az irodalomról, és ezt átviszi az irodalmi gyakorlatba, annak kialakul egy őt mindenki mástól megkülönböztető stílusa. Azonkívül – Mikszáth írja, ezt idézem is, hogy: „Azokat a lapszámokat is megvették, amelyben Jókai folytatásos művei voltak, és sem az elejét, sem a következményét nem nézték meg, mert elég volt, hogy hallják Jókai hangját.” Tehát a regényből kiszóló Jókai hangját, ahogy Jókai ír. Jókai valami varázslatosan tud mesélni. Így mesélni Krúdy Gyula tudott, Szabó Magda tudott, én nem vagyok akkora Szabó Magda-rajongó, mint kéne lennem, vagy nem kéne lennem, de fantasztikusan tud mesélni. Valami olyan beszélőkéje van, hogy az ember ül és tudja, hogy ez most szentimentális, ez most nem igaz és megint nem igaz, és nem tud mit mondani, mert ő mesél. Jókainál is ilyen van; Márai is azt írja, szabadon idézve: „Szeretnék közbeszólni, hogy Móric bácsi, nem úgy van! Ez sok! Ez sok! Nem szólok közbe, mesél.” Mesél, és hát ez a mesemondás – nem annak az elcsépejt jelentésében – ez elbűvölő. Meg kell hogy mondjam, hogy az a körülbelül a '960-as évekig tartó népszerűsége Jókainak, már nincs meg. Ma már nem biztos, hogy *A kőszívű ember fiait* kéne olvasatni hetedik általánosban, mert a gyerekek nem olvassák el. Nem azért nem olvassák el, mert Jókai rosszabb lett, hanem azért, mert a világ nem rosszabb lett, más lett. Ugyanúgy a *Légy jó mindhalálig* ki lehet egy egész nyolcadik osztályt üldözni a világból, nem azért, mert a *Légy jó mindhalálig* rosszabb lett, egyszerűen a világ más lett. Ezt tudomásul kell venni. A másik az, hogy irodalmi divatok jönnek-mennek, az biztos, hogy Jókai nem örvend annak a népszerűségnek, és ennek az is az oka, hogy a műveltség szerkezete is más lett, mert ha Jókai elkezd egy német mondattal viccelődni és azt mondja, hogy ez annyira nem tudott németül „Es sind die Briefe von dem Baume heruntergefallen” akkor nem tudják, hogy itt nem Briefe – levél, amit én írok másnak, hanem más levelet kellett volna, Blattot kellett volna. Tehát ez a „tudás” ma már nincs meg. Éppen ezért az oktatásnak, ha még hagyják egyáltalában gondolkodni, egyre kevésbé hagyják az oktatókat gondolkodni, portfóliókat írnak negyven oldalon keresztül meg egész napos iskola meg más agyrém, akkor az lenne a dolga, hogy gondolkodjanak azon, hogy most milyen Jókait lehet bevinni, mert biztos, hogy lehet, a *Kedves atyafiakat* talán jobban lehetne bevinni, a népies Jókait vagy regényrészleteket vagy másképp, de az biztos, hogy a jelenlegi iskolai Jókai nem működik, nem lehet elhíttetni, hogy nagy író. De ez nemcsak nálunk van így, hanem a lengyelek is elmondják, hogy Sienkiewiczet már senki nem olvassa náluk, hát a *Quo Vadist* már nincs az a lengyel diák, aki hajlandó lenne (azt a vastag könyvet) elolvasni. Egy orosz kolléga azt mondta, „Képzeld el, a *Karenina Annát* nem olvassák a diákjaim!” Ezek moszkvai egyetemisták. Nálam kötelező olvasmány volt és én megkérdeztem, hogy Karenina Anna milyen ruhát viselt a lóversenyen; most ha erre mondott egy színt, akkor azt mondtam, maga nem olvasta, mert nincs leírva benne. Az ember ravasz. A tanár. Tehát hogy mondjam, tudomásul kell venni, hogy másképpen olvasnak. Én egyáltalában nem voltam annak ellene, mikor a *Füles* című világlapban ugye képregényként olvastam Jókait. Elolvastam. Miért ne? Hát nem olyan borzasztó dolog; de egyáltalában nem biztos, hogy ezek a régi, Várkonyi Zoltán-féle túldekoratív filmek ezek az olvasáshoz vezetnek. Miután én már régen nem tanítok általános iskolában meg

gimnáziumban, ezért nem tudom, mit kéne csinálni. Csak az biztos, hogy a jelenlegi oktatási rendszerben nem találták meg meg és nemcsak Jókai helyét, hanem Homérosznak vagy Goethének vagy Danténak a helyét, uram bocsá', Petőfinek sem találták meg a helyét; tehát az egészet újra kéne gondolni, nem úgy, hogy zanzásítva lefordítjuk Jókai latin meg német kifejezéseit magyarra, és „modernné” írjuk – ez a legrosszabb megoldás, hanem, hát nem tudom, valamit kéne csinálni; itt az oktatástervezésnek óriási, óriási felelőssége van. Jókai ma nem az a könnyed diákolvasmány, ami az én diákkoromban volt. Én *Az arany embert* olvastam először, és miután végigolvastam, utána két hétig nem mertem egyedül a toilettra menni, mert annyira féltem az Athalie-féle jelenet miatt. Tehát ma már ilyen nincs. Ma már nincs. Ma a horror a népszerű, és a Hitchcockhoz képest mi ez? Tehát van mit tenni, akik itt vannak, mindenkinek mondják el, hogy Jókai jó író. Hátha elhiszik.

Hát reményeink szerint az idei év vége felé még erről lesz egy kétnapos konferencia is itt Balatonfüreden, erről a témáról. Nagyon szépen köszönöm, hogy elfogadta a meghívásunkat, és még mielőtt befejeznénk, azért az előbb megbeszéltük, hogy azt az egy mondatot fölolvassuk, amit ma küldött Tandori.

Igen. Mielőtt eljöttem, megnéztem a postaládámat, és hát Tandori Dezsővel szorgalmasan levelezem, most ő kézzel ír, én is kézzel írok, én nem tudok számítógépen írni, de van egy tündéri titkárnőm, aki tud. Azt mondja:

Drága – ez vagyok én – „Éljen Jókai mindenképp, éljen Fried István” – ez én vagyok – „még mindenebb képp.”

Én köszönöm a meghívást, nekem ebben az évben két nagy élményem volt; az egyik nagy élmény, az igazán nagy élmény, hogy Jénában tartottam előadást, méghozzá Friedrich Schiller kerti lakjában, Schiller magyarországi befogadásáról. Ez egy óriási élmény volt, hogy én Schillernek valamit mondhattam; a másik élmény az, hogy Jókairól Balatonfüreden, én egy vén szentimentális marha vagyok, aki mindig meghatódik. Tavaly Csucsán voltam az Ady Múzeumban és lefényképeztek úgy, hogy nem volt más, Csinszka verseskötetével, nem Adyval, Csinszkával, hát Csinszka is írt verset, a kezemben. Vannak az embernek ilyen szerencsés pillanatai, és én mindig örülök annak, ha egy olyan városba jövök, ahol a nagyok emlékét ápolják és komolyan veszik. Komolyan gondolják, hogy ez nemcsak protokoll, hanem ebben az egészben mi is benne vagyunk. Mi valahogy azért mégis az utódai vagyunk, mert nekünk is írt. Úgyhogy olvassák Jókait.

Elhangzott a Könyv – Bor – Jazz fesztiválon Balatonfüreden, 2016. június 10-én